

STAREA MATERIALĂ A CLERULUI DIN MOLDOVA ÎN TIMPUL DOMNILOR FANARIOTE

Mirela Beguni

Deși instaurarea regimului fanariot a reprezentat pentru principatul moldav intrarea într-o perioadă de criză, istoria ecleziastică a acestuia a înregistrat, în perioada ce face obiectul studiului, menținerea structurilor instituționale anterioare, cu unele discontinuități marcând impactul noului regim.

Cu toate că societatea era organizată pe baza stărilor¹, deși fără rigiditatea și claritatea structurilor similare din Europa centrală și de vest², statutul juridic al fiecăreia nu era reglementat în mod sistematic, el depinzând mai curând de obiceiul pământului³. Nici o scriere politică a vremii nu considera clerul o stare distinctă, aproape toți autorii incluzându-l în cea boierească⁴, chiar dacă o mare prăpastie despărțea clerul înalt de treptele inferioare lui, mai ales în privința educației și a nivelului de trai.

Sfințit prin hirotonire, clerul⁵ superior era reprezentat de episcopi, preoți și diaconi, cel inferior⁶, instituit prin hirotesie⁷ (punerea mâinilor), păstrând doar treptele de ipodiacon și anagnost (citeț), rămase obligatorii mai mult ca etape necesare tranziției spre diaconat⁸.

Departate de a constitui o stare omogenă, diferențe semnificative de clasă, de instrucție și de putere îi despărțeau pe mitropoliți și episcopi de aparatul lor birocratic și, mai ales, de numerosul cler parohial⁹. Recrutați cu precădere dintre boieri¹⁰, prelații împărțeau cu aceștia concepția de viață, precum și obiectivele politice și economice, consecință firească a provenienței și a educației comune, realizată adesea, datorită absenței unei școli teologice superioare, în academia domnească.

Mănăstirile erau, și în această perioadă, instituții economice de mare importanță, ce posedau, ca urmare a generoaselor danii ale domnitorilor, ale boierilor și ale altor persoane, numeroase proprietăți¹¹, pământ arabil, păduri, vii și mori, producția lor având o contribuție însemnată la comerțul intern și extern, precum și la vistieria statului, careia îi aduceau o treime din venituri¹². Privilegiile fiscale și economice¹³ de care se bucurau erau deosebite și contribuiau la prosperitatea lor, ele fiind scutite de vamă¹⁴ și de dări către stat¹⁵, în plus beneficiind de dreptul de monopol asupra vânzării vinului, zarzavaturilor, cărnii și chiar a pâinii pe moșiile lor, de cel de a construi și exploata mori și pive cu ciocane, precum și de cel de a reglementa pescuitul¹⁶, iar adesea și de mile domnești¹⁷, ceea ce făcea ca starea materială a clerului monastic să fie înfloritoare.

Spre deosebire de ierarhia înaltă, clerul de parohie, provenit în marea lui majoritate din straturile de jos ale societății, chiar și dintre clăcași¹⁸, număra doar arareori în rândurile sale un membru al clasei mijlocii sau al boierimii mici¹⁹. Constituind o categorie oarecum închisă, preoția era transmisă din tată în fiu²⁰, mai ales la sate, doar în cazurile în care nu dispuneau de fii sau de gineri de preoți, țărani alegând pe unul tânăr dintre ei. Oferind numeroase avantaje pe termen lung²¹, hirotonia era foarte căutată de către țărani, ea constituind singura modalitate ce le permitea ascensiunea socială, chiar și deschiderea porților clasei boierești pentru fiii lor²².

În general, preoții aveau viața și nivelul de trai asemănătoare cu ale credincioșilor în mijlocul cărora trăiau: locuiau în case modeste din lemn, aveau diferite ocupații²³, se hrăneau și se îmbrăcau la fel, în privința portului ierarhii reușind, abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, mai ales la orașe, impunerea purtării veșmintelor preoțești²⁴. Totuși, clericii au avut o situație privilegiată în acest timp²⁵, chiar de la începutul secolului invocându-se „dreptățile”²⁶ obținute de ei de la domnii anteriori, deși depindeau de bunăvoința acestora, perioadele de scutiri²⁷ alternând cu cele în care aveau obligații fiscale față de stat²⁸.

Cu Nicolae Mavrocordat, domnitorii fanarioți și ierarhii au inaugurat un proces de reformare vizând ridicarea nivelului cultural, material și moral al clerului și îmbunătățirea administrării mănăstirești și a vieții spirituale, în general. Astfel, în anul 1712, slujitorii altarului erau scutiți de goștină, iar în 1715 de dări, dar discontinuitatea cârmuirii, precum și esența regimului, ce nu permitea decât măsuri limitate, chiar și acestea greu de aplicat²⁹, au conferit procesului un traseu destul de sinuos.

În anul 1733, socotind că „iaste lucru necuviincios și mai vârtos nedrept ca cinul preoțesc să fie supus dăjdiilor și supărat de mâna mirenilor”, Constantin Mavrocordat acorda clerului scutirea de dările la care fusese impus de către Grigore al II-lea Ghica (1726-1733)³⁰, hotărând ca „de acum înainte ceata bisericească din toată țara Moldovlahiei care dă de două ori într'unu anu dajde la Visterie, să fie de tot nesupărată”³¹, revenirea, însă, a fostului domn aducând „dăjdii grele pe preoți și diaconi”³². Anul 1741 îl readucea pe tron pe Constantin Mavrocordat și, odată cu el, și privilegiile clerului, având a plăti dările doar cei hirotoniți necanonic și răsposii³³; el hotăra ca preoții și diaconii „să fie slobozi de bir în veci”, considerând că „mai mult după dreptate să cade dela noi să ia, după cum și sfânta Scriptură zice, iară nu să și dea”³⁴, situația menținându-se, în general, și mai târziu. Astfel, Constantin Racoviță dispunea, în 1756, ca preoții să fie scutiți de bir și de alte dări în natură, Grigore al III-lea Ghica, în 1765, „să se erte ajutorința preoților sau cea de iarnă sau banii mucarelului de vară”³⁵, în 1808 Gavriil Bănulescu vestindu-le scutirea de orice dare către stat³⁶.

În anul 1747, Grigore al II-lea Ghica le ierta preoților darea anuală către stat, de 4 galbeni, impunându-le, însă, să plătească 1 galben (4 lei vechi) pe an pentru școli, în 1750 chiar și cele străine fiind sprijinite din acești bani³⁷. Întreținerea școlilor din „banii de pe preoți” s-a menținut și în timpul domnilor următori, dar, în 1766, Grigore al III-lea Ghica, reorganizatorul lor, ușura această contribuție la 4 lei noi, celor iubitori de învățătură promițându-le, chiar, cărți domnești de milă și de scuteală ca nici de cum să nu se supere nici cu această puțină dajdie³⁸. Totuși, această sumă se încasa cu greutate, unii căutând să scape de achitarea ei prin obținerea de scutiri domnești, astfel încât au existat ani în care ea nu s-a putut obține³⁹.

În afară de banii pentru întreținerea școlilor, care constituiau principala obligație fiscală a clericilor față de stat, ei mai erau impuși ocazional la diverse contribuții, acestea neatingând, însă, cuantumul birnicilor de rând. Astfel, la 23 iunie 1767, Grigore Callimachi îi scutea de dajdia domnească, de banii ajutorinței și de cei ai mucarerului pe preoții din Iași, pe care Grigore al II-lea Ghica îi pusese să dea „oareșcare ajutoriu”, în 1777 Constantin Moruzi (1777-1782) cerându-le preoților și diaconilor să plătească fiecare câte un leu la „cheltuiala țării”⁴⁰. Dar, constatând ulterior că aceștia „se află în mare sărăcie și în foarte proastă stare” și că cei mai mulți, neavând posibilitatea de a achita suma, erau „ocărâți și trași de către strângătorii de bani cu învăluri și închisoare și cu vătămarea cinstei lor”, și considerând că este „necuvios lucru a se defăima slujitorii Celui Preaînalt”, domnul revenea asupra hotărârii în 1780 și îi scutea de toate dările către stat, acestora rămânându-le să plătească doar banii școlilor, tot 4 lei noi și în 1785⁴¹. Dintr-o anafora a mitropolitului Iacov Stamatii reieșea că, până la sfârșitul secolului, clerul a contribuit cu precizata sumă la sprijinirea instituțiilor de educație și cultură⁴², un hrisov din 1803 al lui Alexandru Moruzi (1802-1806) menționând că ea va fi plătită de către toți preoții și diaconii, chiar și de către cei care aveau cărți de scutire de la domni, episcopi sau mitropoliți⁴³.

În afară de aceste obligații fiscale, clerului îi erau impuse diferite alte contribuții, mai ales în timpul războaielor ruso-turce, cum s-a întâmplat în 1780, în timpul domniei lui Constantin Moruzi (1777-1782), în 1810, când a fost obligat să plătească 76 640 de lei pentru întreținerea armatei rusești de ocupație⁴⁴, sau în 1821, când caimacamul Ștefan Vogoridi a ordonat să fie vărsată la vistieria statului darea extraordinară a preoților pentru plata hranei turcilor staționați în țară⁴⁵.

Deși avea o situație privilegiată în privința dărilor către stat, care au crescut neconținut între anii 1775 și 1819⁴⁶, preoții și diaconii aveau obligații fiscale specifice și față de superiorii lor ierarhici⁴⁷, ei trebuind să plătească o taxă la hirotonire și la procurarea unui nou antimis⁴⁸, darea cârjei la instalarea unui nou episcop sau mitropolit, care era de 4 lei la mijlocul secolului al

XVIII-lea⁴⁹, ploconul vlădicesc⁵⁰, havaeturi și darea bastonului către protopopi⁵¹, ceea ce făcea ca starea lor materială, deși mai bună, să nu fie prea diferită de cea a păstorilor lor.

Constând în principal în pământuri, stupi, vii, case și animale, averile preoților erau similare celor ale credincioșilor, în privința dărilor pe acestea clericii beneficiind, ca și cei din principatul vecin, de un regim mai blând decât cel al altor contribuabili⁵². Deși în majoritate proprietățile lor erau modeste, existau și unii bogați, care aveau însemnate suprafețe de pământ, turme de oi și chiar țigani, dar și alții care lăsau după moarte familii foarte sărace⁵³.

Documentele vremii oferă informații despre alte diverse indeletniciri ale clericilor, pe lângă slujirea la altar și muncile din propria gospodărie, acestea fiindu-le necesare pentru asigurarea existenței lor și a familiilor lor. Cei mai mulți erau plugari, dar se întâlneau între ei și unii cu ocupații mai apropiate de menirea lor sacră, precum construirea și pictarea de locașuri sfinte, sculptarea de iconostase și de mobilier bisericesc sau tipărirea, scrierea și legarea de cărți⁵⁴. Alții, însă, prestau pentru comunitate servicii cu totul profane, de dulgheri, fierari, cizmari, croitori, tăbăcari, cărăuși, morari, dogari, abagii, ciubari, ciubotari, tâmplari, țesători, lingurari, prisăcari, vieri, argintari ori negustori, sau participau la arendarea pământului, unii fiind chiar și zarafi sau cămătari⁵⁵, în pofida interdicțiilor canonice⁵⁶.

Venituri semnificative avea clerul și din plata serviciilor religioase – botezuri, molitve, cununii, spovedanii, sfeștaniei, paraclise, panaghii, înmormântări, etc. – în bani sau în natură, mitropolitul Iacob Putneanul cerându-le creștinilor, în *Cereasca floare* (Iași, 1757), să-l respecte și să-l ajute pe preot, căci acesta „nimic nu ia în dar de la om, ci tot cu slujbă și cu osteneală...”. Totuși, împărțită mai mult sau mai puțin frățește între preoți, diaconi și cântăreți, „milostenia cea către săracii preoți” devenea neînsemnată când numărul slujitorilor era mare, deși locuitorii căutau întotdeauna să-i întrețină pe clericii lor, cărora le ofereau, după putință, bani și prinosuri din roadele pământului⁵⁷.

Ca și în secolele anterioare, țăraniii făceau câte o zi sau două de clacă pentru preoți, exemplu stând, în acest sens, un document din 28 august 1800, în care mitropolitul Iacov Stamati binecuvânta mutarea unui preot din satul Măscăteni în satul Trușești, cerându-le sătenilor „a-i da cuviinciosul ajutor și de tot căsașul câte două zile de clacă pe tot anul”⁵⁸.

De obicei, bisericile erau întreținute de proprietarii satelor (mai ales boieri), care le ofereau în mod frecvent preoților pământ, lemne și alte lucruri necesare traiului, precum și o poziție privilegiată față de cea a restului locuitorilor. O “rânduială pintru preuții di pi la sati” semnată de mitropolitul Gavriil Bănulescu în anul 1811 stă mărturie a avantajelor de care aceștia se bucurau pe pământurile boierești: la 50 de case erau scutiți un preot, un diacon și un târcovnic, preotul neplătind nimic pentru 16 vite, pentru livezi și pentru o parte din vii și din semănături, și primind pășune fără a oferi ceva în schimb⁵⁹.

Nu toți preoții aveau același statut, existând între ei și unii care se bucurau de privilegii deosebite, de exemplu protopopii și preoții domnești⁶⁰, care beneficiau adesea de scutiri acordate atât de domnitori, cât și de episcopi sau mitropoliți, precum și de alte avantaje. Ca urmare a unor intervenții, și unii preoți de țară puteau primi diverse scutiri, chiar și de toate dările către visterie și chiriarih, un exemplu constituindu-l o carte de la 7 decembrie 1771 a episcopului Leon al Romanului, care acorda scutire de ploconul vlădicesc unui preot din satul Măscurei, „fiind acea biserică cu puțin popor pentru chiverniseală”. Foarte favorizați erau mai ales preoții domnești din Iași, ei având diferite privilegii și prerogative de la toți domnitorii, în plus neplătind nimic statului ori mitropolitului. Astfel, documentele arată că, în 1762 „toată hrana și îmbrăcămintea lor razimă numai asupra milii domnești”, ei primind și 739 de lei și 12 bani pe an de la visterie, Grigore al III-lea Ghica oferindu-le, în 1764, venitul vădrăritului de la Odobești, iar Mihai Șuțu, în 1793, câte 20 de lei lunar fiecăruia⁶¹.

Putem, așadar, concluziona, că pe tot parcursul perioadei studiate, clerul moldovean, atât cel monahal, cât și cel laic, s-a bucurat de diferite privilegii economice și fiscale din partea domnitorilor fanarioți, a ierarhilor, a boierilor și chiar a unor persoane din clase sociale de jos, ceea ce i-a conferit o situație materială în general mai bună decât cea a altor contribuabili.

Résumé

Tout le long de la période étudiée, le clergé de Moldavie, tant celui monachal, que celui laïque, a joui de divers privilèges économiques et fiscaux de la part des princes régnants fanariotes, des prêtres et des boyards, ainsi que de la part de certaines personnes provenant de classes sociales inférieures; a cel a lui a conféré une situation matérielle, en général, meilleure que celle des autres contribuables.

NOTE:

¹ Un text din 1791 al unui călător străin enumera cele trei stări: nobilii, clerul și starea de jos, incluzând negustorimea și țărâtimea, iar așezământul din 1802 pentru birul Moldovei, deosebește starea boierească, neguțătoarească, bisericăască și mazilească”, vezi Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Ed. Eminescu, București, 1981, p. 405; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol.X, Ed. Cartea Românească, București, p. 154.

² După 1800, preponderența meritelor și culturii față de nume, avere și origine devine tot mai frecventă. (vezi Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1972, p.121).

³ Keith Hitchins, *România, 1774-1866*, Ed. Humanitas, București, 1998, pp. 80, 81.

⁴ Vlad Georgescu, *op. cit.*, pp. 88, 89.

⁵ *Pidalion*, Ed. Institutului de Arte Grafice “Speranța”, București, 1933, pp. 15, 343.

⁶ Ene Braniște, *Liturgica generală*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993, pp. 102-106.

⁷ *Pidalion*, pp. 15, 340

⁸ Dovadă stă o carte de preoție din 1787, în care episcopul Iacov al Romanului spunea despre un candidat „l'am povelit [orânduit] învrednicindu-l stepenii [trepte] cetetuluiși ipodiaconului, pe urmă l'am hirotonitu diaconu și preotu desăvârșitu”. Vezi și Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ed. Junimea, Iași, 2001, p. 391.

⁹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, pp. 88, 89., Keith Hitchins, *op.cit.*, p. 81.

¹⁰ În general, ei proveneau din boieri mici și mijlocii, dar existau și excepții: de exemplu, mitropolitul Gavriil Callimachi se trăgea dintr-o veche familie de răzeși, Iacob Stamati dintr-una de țărani sau de preoți, în timp ce Veniamin Costache era fiu de mare boier, lucru rar întâlnit.

¹¹ La Huși episcopia stăpânea moșia târgului, orășenii refuzând, din anul 1759, să achite dijma, iar în 1803, din cele 1711 sate și târguri, 215 aparțineau mănăstirilor. Vezi P. Constantinescu-Iași, Emil Condurachi, ș.a. (coordonatori), *Istoria României*, vol.III, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p.389, și Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 55, 99.

¹² Keith Hitchins, *op. cit* pp. 57, 100, Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident*, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 144.

¹³ De exemplu, Scarlat Callimachi sporea veniturile episcopiei Hușilor prin acordarea dreptului de a percepe unele taxe de la locuitorii vetrei, pe lângă dijma din vii și livezi. Vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 26, și Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 569.

¹⁴ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 136.

¹⁵ P. Constantinescu-Iași, Emil Condurachi, ș.a. (coordonatori), *op. cit.*, p. 436, Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, ș.a., *Istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, 1992, p. 256., A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IX, p. 80.

¹⁶ Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 108, 133.

¹⁷ Între acestea, și transferarea taxelor asupra vânzărilor, pe care domnitorul le ceda de multe ori moșierului ecleziastic pentru a-i câștiga bunăvoința, *ibidem*, p. 133, P. Constantinescu-Iași, Emil Condurachi, ș.a. (coordonatori), *op. cit.*, p. 657

¹⁸ Nicolae Stoicescu, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova până la Regulamentul Organic*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXXXIX, nr. 3-4, 1971, p. 353.

¹⁹ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 89.

²⁰ Ion Spiru, *Biserica și satul românesc*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. XCVII, nr. 3-4, 1979, p. 516.

²¹ Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 90, 91.

²² Un exemplu elocvent este cel al fiului de preot Gheorghe Asachi, ajuns agă, așadar mare boier. Vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XI, pp. 246, 247.

²³ Cu toate că Noul Testament și canoanele Bisericii prevăd ca cei ce slujesc altarului să se hrănească de la altar, acest lucru nu era respectat, clericii fiind nevoiți să aibă diverse alte ocupații pentru a putea supraviețui. Vezi *Biblia, I Cor. IX. 14., Pidalion*, p. 146.

²⁴ Utilizate în secolul al XVIII-lea doar de către ierarhi și monahi, veșmintele specifice se impun în general abia în secolul al XIX-lea. (în Simeon Reli, *Originea și evoluția istorică a costumului preoțesc la români*, în „Candela”, an. XLVI, 1935, pp. 79, 82., Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 90).

²⁵ P. Constantinescu-lași, Emil Condurachi, ș.a. (coordonatori), *op. cit.*, pp. 401, 443, 436.. Dumitru Furtună, *op. cit.*, p.170. Între avantajele de care se bucurau clericii erau și scutirea de vamă, de caii de olac, de podvadă, de mertice și de conace. (în Ion Spiru, *Biserica și satul românesc*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. XCVII, nr. 3-4, 1979, p. 515.

²⁶ Între aceste „dreptăți” ale preoților în secolul al XVII-lea era și neplătirea birului de țară. Vezi Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești*, p.384., Dumitru Furtună, *op. cit.*, pp. 170, 171.. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, pp. 348-350.

²⁷ Nu doar preoții și diaconii se bucurau de scutiri, ci, după un obicei vechi, și văduvele și fiii lor, până la căsătorie. (în Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 350).

²⁸ În anul 1756, o delegație de preoți și de țărani de frunte bejenari îi răspundea domnitorului Constantin Racoviță, care vroia să cunoască motivul părăsirii satului, că “tot temeiul stricăciunii lor este din pricina vremelniciei nestări, adică neștiind și nefiind hotărât ce să dea bir pe an, și de aceea s’au strămutat și s’au dus în țări străine”. Vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 121.

²⁹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 23.

³⁰ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 351.

³¹ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești*, p.389, Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 171.

³² Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 171; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 593; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 351.

³³ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești*, pp. 390, 442, 443., Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 171.

³⁴ Cu toate că și canoanele Bisericii prevăd ca cei ce slujesc altarului să se hrănească de la altar, acest lucru nu era respectat.

³⁵ Dumitru Furtună, *op. cit.*, pp. 171, 172.

³⁶ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești*, p. 489.

³⁷ O anafora din anul 1775 a mitropolitului Gavriil Callimachi amintea de contribuția de până atunci a moldovenilor “la școala de la Sfânta Agora,” dar considera a fi “mai cu cale” ca pe mai departe să rămână dania “pentru școala țării decât pentru școalele de la alte părți străine”.

³⁸ Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 178.

³⁹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, pp. 172, 173.

⁴⁰ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, pp. 352, 353.

⁴¹ Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 179.

⁴² Angela Colin, *op. cit.*, p. 190.

⁴³ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 463.

⁴⁴ Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 180., Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 353.

⁴⁵ V. V. Muntean, *Statul și Biserica la români (sec. XIV-XX)*, în “Revista istorică”, tom VII, nr. 5-6, 1996, p. 444.

⁴⁶ Vlad Georgescu, *Istoria românilor*, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 95.

⁴⁷ Ocazional, unii puteau să evite plata totală sau parțială a dărilor către ierarhi în schimbul unor servicii precum distribuirea corespondenței sau lucrul în vile sau în postăvării episcopale sau mitropolitane, devenind poslușnici. Mai existau astfel și clerici lumânărari și cerari, preoți călărăși, care serveau drept curieri, zapcii sau vătășei, care strângeau dăjdiile preoțești, etc., Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești*, vol. II, Ed. Ministeriului de Culte, București, 1930, pp.77, 78; Keith Hitchins, *op. cit.*, p.91; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 589; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 346.

⁴⁸ Taxa pentru procurarea unui antimis nou era de 2 lei în 1749, în timpul episcopului Iacov al Rădăuților

⁴⁹ La 25 decembrie 1750, mitropolitul Iacob Putneanul i se plânga domnitorului Constantin Racoviță în legătură cu refuzul unor preoți de la biserici domnești și boierești de a plăti cei 4 lei ai ploconului cârjei, în virtutea cărților domnești de scutire. (în Dumitru Furtună, *op. cit.*, p.173).

⁵⁰ Ploconul episcopesc era, în 1827, de 5 lei anual.

⁵¹ Se pare că darea preotească întâlnită în Țara Românească sub numele de ploconul praznicului, cu ocazia hramului catedralei, nu se practica și în Moldova. (Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.594).

⁵² Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p.351.

⁵³ Documentele vremii prezintă și astfel de cazuri, ilustrativ pentru starea economică a unora fiind și cel prezentat de un călător străin, care scria că un preot bătrân îngenunchiase în fața alaiului ambasadorului pentru a nu-i fi luat calul. (în Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*. Ed. Eminescu, București, 1981, p.357; vezi și Dumitru Furtună, *op. cit.*, p.190).

⁵⁴ Ștefan Lupșa, *Clerici români meșteșugari*, în „Studii Teologice”, an.II, nr. 7-8, 1950, pp.395, 396, 421, 422.

⁵⁵ *Ibidem.*, pp.395, 396, 423, 426., Ion Spiru, *op. cit.*, p.517., Nicolae Șerbănescu, *50 de ani de la Răscoala din 1907*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXXXV, nr. 3-4, 1957, pp.221, 222., Keith Hitchins, *op. cit.*, p.101, 142.

⁵⁶ *Pidalion*, p.112.

⁵⁷ Dumitru Furtună, *op. cit.*, pp.183, 184, 186.

⁵⁸ Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei*. Tipografia Cărților Bisericești, București, 1888, p.335, Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.589., Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p.338.

⁵⁹ Dumitru Furtună, *op. cit.*, pp.192, 193, 245, 246.

⁶⁰ Preoții domnești erau cei care slujeau la bisericile de Curte, la cele mitropolitane sau episcopale, la cele ctitorite de domnitori sau la cele din orașele reședință ale ținuturilor.

⁶¹ Dumitru Furtună, *op. cit.* pp. 174, 180, 181.